

KEITH
HITCHINS

LIVIU
MAIOR

CORRESPONDENȚA
LUI IOAN RAȚIU
CU
GEORGE BARIȚIU
(1861—1892)

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”
— SIBIU —
INVENTARIAT 1998

EDITURA DACIA CLUJ
1970

Bibl. Instit. de inv. superior Sibiu
INV. Nr. 6863 1977

20 FEB 1980

22 APR 1980

INTRODUCERE

O reconstituire exactă a împrejurărilor politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, este posibilă astăzi la nivelul unei noi metodologii istorice, prin apelul la surse documentare inedite, mai imediate, capabile să ne ofere o înțelegere istorică superioară. Corespondența particulară, de conținut politic îndeosebi, nu numai că întregeste informația, ci, poate mai mult, contribuie substanțial la reconstituirea detaliilor, a frământărilor, care au dus la împlinirea sau neîmplinirea unor acțiuni. Ca izvor istoric, corespondența capătă, și în acest caz, o valoare documentară de prim ordin, ajutându-ne să reconstituim mai autentic, în datele ei esențiale atât epoca, cât și activitatea protagoniștilor ei. Astfel schimburile epistolare dintre Ioan Rațiu și George Barițiu vin să ne aducă pe de o parte un plus de informație, pe de alta, o informație de atmosferă, lăsându-ne să pătrundem mai adânc în gândurile intime ale oamenilor politici. A scrie deci despre evenimentele politice din această epocă, ne impune o prezentare, în lumina corespondenței, a vieții și operei lui Ioan Rațiu. De fapt, o istorie a luptelor românilor din Transilvania pentru autodeterminare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, pentru că el a participat la fiecare act important al acelei mari drame, care a durat de la revoluția din 1848 pînă la procesul Memorandului și reorganizarea Partidului Național Român din anii nouăzeci.

Ioan Rațiu a fost un adevărat liberal din sec. al XIX-lea, care a crezut nu numai în extinderea politicii democratice la

toate clasele, dar mai cu seamă, în dobîndirea dreptății sociale pentru țărănime. Această din urmă orientare a însemnat o depășire a cadrului național, pentru că el a apărut la nivelul unui cald democratism, cu forță egală, atît pe țăranii secui cît și pe țăranii români împotriva jafului aristocrației funciare. Indiferent în ce calitate a servit — ca jurist, publicist, organizator politic, ori președinte al partidului — el a recunoscut dreptul întregii națiuni de a-și face cunoscute opiniile și a insistat ca reprezentanții săi să țină seama de ele.

Interesele și aspirațiile sale coincid în esență cu acelea ale prietenului și colegului său George Barițiu (1812--1893), una dintre figurile dominante ale vieții politice și culturale a românilor din Transilvania mai bine de o jumătate de secol. În oricare din multiplele sfere ale vieții naționale în care acesta a activat, fie ca gazetar, editor sau publicist, umanist, proprietar de fabrică sau conducător politic, Barițiu, ca și Rațiu, s-a lăsat condus de doctrina națională și liberală. Astfel, un țel comun — dreptul la autodeterminare al românilor din Transilvania — le-a călăuzit propriul viitor, și o filozofie politică comună a stat la baza îndelungatei lor colaborări, a cărei importanță este relevată în mod pregnant în scrisorile pînă astăzi inedite și pe care le înfățișăm opiniei științifice în ediția de față.

*

Ioan Rațiu s-a născut în Turda la 19 august 1828. El a frecventat școala elementară și secundară din orașul natal, apoi pe cele din Blaj și Cluj, iar spre sfîrșitul anului 1847, urmînd îndemnul unchiului său, canonic greco-catolic la Blaj, a intrat la seminar unde a studiat teologia. În scurt timp, el a fost transferat la seminarul greco-catolic din Pesta, unde în primăvara anului 1848 a fost martorul începutului mișcării de independență maghiare. Deși a simpatizat cu declarațiile li-

berale pe care liderii maghiari le afirmau, Rațiu a rămas consternat în fața refuzului lor de a garanta aceleași drepturi politice românilor — drepturi pe care aceștia le cereau Austriei — și în fața insistenței de a încorpora Transilvania în „Ungaria Mare”, pe care maghiarii intenționau să o creeze. Aceasta era atitudinea celor mai mulți dintre liderii români. În 3/15 mai 1848 pe Cîmpia Libertății de la Blaj aproape 40.000 de români au proclamat dreptul lor la autodeterminare și opoziția față de ideea uniunii Transilvaniei cu Ungaria. Deoarece n-a fost posibil nici un compromis între maghiarii, care insistau să se formeze un stat unitar, și românii, care cereau o autonomie locală, aceștia din urmă s-au apropiat de Austria, angajată în același timp în lupte cu maghiarii. Austria s-a dovedit a nu fi un partener prea leal. Apropierea s-a făcut din necesitate. Curtea din Viena, care se opunea revoluției, i-a acceptat pe români ca „aliați” atîta timp cît colaborarea era în interesul său; conducătorii români pe de altă parte, deși suspectau intențiile Curții, au crezut că își pot atinge propriile obiective numai cu ajutorul Austriei.

Rațiu, întorcîndu-se acasă în primăvara anului 1848, își oferă serviciile cauzei românești, atașîndu-se legiunii conduse de preotul Simion Balint în Munții Apuseni. Ca tribun, a luat parte la numeroase lupte. Apoi a locuit în Sibiu din decembrie 1848 pînă în martie 1849, cînd Sibiul este ocupat de către armatele revoluționare maghiare. În loc să plece în exil în Țara Românească, așa cum au făcut alți tovarăși ai săi, el s-a reîntors acasă și s-a atașat legiunii române din districtul Turda. Rațiu servea în această legiune, cînd, în august 1849, ultimele lupte au luat sfîrșit prin intervenția reacțiunii europene care a dus la capitularea de la Șiria.

Rezultatul luptei grele pe care națiunea a purtat-o pentru a obține autonomia națională, trebuie să fi fost o puternică dezamăgire pentru Rațiu. Neținînd seamă nici acum, după revoluție, de cererile românilor, comandantul militar austriac

din Transilvania a ordonat dizolvarea armatei și a organizațiilor politice, interzicînd orice manifestare a sentimentului național. Mai mult, s-a stabilit în Transilvania pentru întreaga decadă următoare, un regim caracterizat prin centralizare și absolutism.

Rațiu s-a decis să nu se mai întoarcă la seminar și a făcut cunoscut acest lucru capîtlului din Blaj deoarece el dorea să-și continue studiile pe tărîmul unei activități laice. Capîtlul i-a acordat o bursă pentru a studia dreptul la Universitatea din Viena, între anii 1850 și 1854. În acest timp el a avut o corespondență permanentă cu prietenul său Alexandru Papiu Ilarian care de asemenea studia dreptul la Universitatea din Padova. Aceste scrisori relevă cît de intens a împărtășit Rațiu aspirațiile tinerei generații de la 1848 și cît de puțin i-a micșorat avîntul național insuccesul realizării programului adoptat pe Cîmpia Libertății. Totuși, îl invidia pe Papiu și pe colegii acestuia, pentru posibilitatea de a studia în Italia: „Aveți tot dreptul cînd vă țineți cei mai fericiți fii ai Daciei, voi sînteți pe pămîntul zeilor și călcați pe locurile cele clasice ale străbunilor noștri”.¹

Pentru Rațiu și pentru prietenii săi, discursul lui S. Bărnuțiu, conducătorul spiritual al mișcării naționale române de la 1848, rostit în catedrala de la Blaj în 14 mai, a rămas depozitarul aspirațiilor lor și în continuare. Discursul însuși a fost tipărit în Viena într-un tiraj mare pentru a fi difuzat în Transilvania și Ungaria; Rațiu l-a difuzat trimițînd prin poștă pachete conținînd exemplarele discursului la Cluj, Blaj, Brașov, iar al patrulea pachet urma să-l trimită la Sibiu, cînd a primit înștiințarea că poliția din Brașov a confiscat cartea lui Papiu — *Istoria Românilor din Dacia superioară*.²

¹ Biblioteca Academiei R. S. România, București, Fond. Corespondență, Ms. rom. nr. 2242, scrisorile nr. 24327—24338.

² Idem, scrisoarea nr. 24330.

În același timp Rațiu traduce discursul în limba germană pentru un funcționar al Ministerului Cultelor, care urma să-și informeze superiorii despre cuprinsul său. Rațiu n-a făcut nici un efort pentru a-și ascunde sentimentele naționale și traducerea lui reflectă într-adevăr ideile și aspirațiile românilor de la 1848.³

În 1854 s-a întors acasă pentru cîteva luni, apoi merge la Pesta pentru a-și termina studiile universitare. Și-a susținut doctoratul în drept în 1857 și după o scurtă perioadă de practică în Cluj și Alba-Iulia, a deschis propriul său birou avocațial în Turda, la începutul anului 1861. Turda urmează să-i fie domiciliu pentru următoarul sfert de veac, pînă cînd îndatoririle sale ca președinte al P.N.R., care își avea reședința în Sibiu, au făcut necesară părăsirea orașelului.

Primăvara anului 1861 marchează debutul oficial al lui Rațiu în viața politică a românilor din Transilvania.

În aprilie participă la adunarea generală a comitatului Turda, convocată, la fel ca toate celelalte adunări din Transilvania, pentru a reorganiza conducerea locală în baza Diplomei imperiale din 20 octombrie 1850 și a Patentei imperiale din 26 februarie 1861. În decada care a urmat revoluției din 1848, Curtea din Viena s-a străduit să creeze o monarhie unitară puternică, în sensul absolutismului și centralismului. Deoarece „sistemul Bach”, denumire dată acestui regim după numele principalului organizator, „Staatsminister”, Alexander Bach, s-a dovedit a fi incapabil de a menține ordinea internă și prestigiul internațional al monarhiei, împăratul Francisc Iosif s-a decis să încerce o combinație între constituționalism și autonomia locală. El a inaugurat în mod formal noua perioadă de încercări și erori, atît prin Diploma din octombrie, care garanta așa-numitelor provincii istorice — printre care și Transilvaniei — o autonomie considerabilă în admi-

³ Ibidem.

nistrarea propriilor lor afaceri, cît și prin Patenta din februarie ce prevedea printre altele, un Parlament central (Reichsrat), care monopoliza aproape complet puterea legislativă.

Noul ministru — președinte, Anton von Schmerling, a dat prioritate organizării diferitelor diete provinciale (Landtage), deoarece „Reichsrat”-ul de care depindea întregul succes al noului experiment, putea să ia ființă numai cînd dietele, odată constituite, își vor alege reprezentanții pe care să-i trimită în parlament.

Compoziția dietelor provinciale depindea însă în mare măsură de ceea ce se întimpla în comitate, de unde importanța acelor întruniri, la care lua parte și Rațiu. La sesiunea din 19 aprilie, adunarea comitatensă l-a ales pe Rațiu vicecomite, fiind printre puținii români aleși în funcții publice. Maghiarii, care dominau viața publică, nu se prea arătau dispuși să țină seamă de prevederile Diplomei din octombrie și ale Patentei din februarie. Ei susțineau că numai regile maghiare din 1848 sînt valabile și acestea trebuie să servească ca îndreptar în reorganizarea conducerii comitatelor. Aceasta a fost, de fapt, poziția pe care au adoptat-o majoritatea copleșitoare a conducătorilor maghiari din Transilvania.

Ei au considerat că prin decretul împărațesc de uniune a Transilvaniei cu Ungaria din iunie 1848 s-a terminat o dată pentru totdeauna cu autonomia Transilvaniei și, deci, dieta care urma să se formeze ar fi și neconstituțională și de prisos, deoarece numai dieta ungară de la Pesta putea în mod legal să se ocupe de problemele Transilvaniei. Conducătorii maghiari continuau să organizeze adunările comitatense și departamentale ale guvernului, conform legislației din 1848. Opoziția lor la programul lui Schmerling n-a slăbit; cînd în sfîrșit dieta transilvăneană a fost convocată, în iulie 1863, numai puțini au putut fi convinși să ia parte. În adunarea

comitatului Turda, Rațiu, ca purtător de cuvânt al românilor, cere ca reorganizarea conducerii comitatului și a provinciei Transilvania să se bazeze pe principiul egalității pentru toate naționalitățile. În mod special, Rațiu propune să fie decretată o legislație nouă, prin care să se recunoască drepturile politice ale națiunii române, garantându-i-se totodată naționalitatea și folosirea limbii române atât în administrație, cât și în școală și biserică. Prin noua legislație urmau să fie abrogate toate legile discriminatorii îndreptate împotriva națiunii române.⁴ Propunerile sale au întâmpinat o puternică opoziție din partea majorității maghiare și două luni mai târziu, când maghiarii au respins propunerea românilor de a convoca o nouă adunare pe baza unei reprezentări mai echitabile pentru ei, Rațiu își dă demisia. Între timp, conducătorii români din alte părți ale Transilvaniei, erau preocupați să organizeze poporul pentru luptele politice ce urmau să vină. Schmerling i-a încurajat, făcându-i să creadă că în sfârșit vor obține egalitatea cu celelalte naționalități din Transilvania. El era confruntat tocmai acum cu opoziția neînduplecată a maghiarilor față de programul său, astfel că avea nevoie de sprijinul românilor pentru a organiza administrația în Transilvania. Cu aprobarea sa, vreo 150 de intelectuali români se întrunesc în conferință națională la Sibiu, din 13 pînă în 16 ianuarie 1861, sub președinția comună a lui Andrei Șaguna, episcopul bisericii ortodoxe române din Transilvania și a lui Alexandru Sterca Șuluțiu, arhiepiscop al Mitropoliei unite române de Alba-Iulia și Făgăraș. Delegații au declarat că națiunea română trebuie să fie o entitate politică independentă și și-au exprimat dezaprobarea față de felul în care s-a procedat la reorganizarea administrativă și politică a Transilvaniei. Totodată, ei protestează evidențiind modul în care au fost igno-

⁴ Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, p. 36.

rate interesele poporului lor, care forma majoritatea absolută a populației din Transilvania. În scopul de a-și asigura o reprezentare justă în dietă și în administrația publică, ei au făcut cunoscută necesitatea sancționării unei legi electorale cu caracter liberal, care să dea dreptul de vot fiecărui bărbat major, proprietar de pământ, de casă sau cu un venit de cincizeci florini anual și care să instituie alegerea directă a deputaților, prin vot secret. Conferința a hotărât, de asemenea, să ceară împăratului să permită ținerea unui congres național, prin care întreaga națiune să-și facă cunoscute dorințele.

Pentru a asigura continuitatea activității politice, conferința a ales o „comisiune permanentă” sau, cum se pomenește în documente, un „comitet permanent” alcătuit din optsprezece membri având ca președinți pe Șaguna și Șuluțiu. George Barițiu și Ioan Rațiu, doi dintre secretarii conferinței naționale erau printre membrii săi cei mai activi.

Convinși că neglijarea intereselor românilor se datora în mare măsură necunoașterii de către Curte și de către Schmerling însuși, a situației românilor, în special, și a condițiilor din Transilvania, în general, „comisiunea permanentă”, după conferința naționalităților transilvănene de la Alba Iulia, i-a trimis pe trei dintre membrii săi — Ioan Rațiu, conducătorul delegației, Iacob Bologa și Ilie Măcelariu — la Viena pentru a reprezenta cauza românească. Scopul misiunii lor era triplu: să prezinte o petiție lui Francisc Iosif cuprinzând hotărârile conferinței naționale, să obțină sprijinul a cât mai mulți miniștri și persoane influente — arătându-le adevărata stare de lucruri din Transilvania — și să contracareze activitatea perseverentă de propagandă a maghiarilor și sașilor. Comitetul permanent i-a instruit, se pare, să încerce să afle părerile conducătorilor români din Banat și Ungaria în vederea ținerii unui congres național general al tuturor românilor din monarhia habsburgică. Această misiune a fost prima

dintr-un mare număr de misiuni pe care Rațiu le îndeplinește în folosul cauzei naționale și marchează începutul a patru decenii de servicii neîntrerupte puse în slujba națiunii. El și colegii săi și-au fixat întâlnire lângă Sebeș în 13 iunie 1861. Prima dată s-au îndreptat spre Lugoj și Timișoara pentru a discuta cu conducătorii români de acolo. Devotamentul lor pentru cauza națională și entuziasmul cu care românii din cele două orașe au aprobat ideea unui congres național general, au constituit o încurajare pentru Rațiu.⁵ În drum spre Viena, ei au discutat planurile lor și cu deputații români din dieta ungară și au primit adeziunea lor totală pentru convocarea unui congres general. Delegația ajunge la destinație în 22 iunie.

Cele șase săptămâni care au urmat par să fi fost o serioasă experiență pentru Rațiu. Multiplele vizite făcute arhiducilor și miniștrilor au demonstrat slabele cunoștințe ale acestora despre români și despre lupta lor pentru egalitate cu celelalte naționalități din Transilvania. El a fost în special dezamăgit de numirea de către Curte a baronului Kemény Ferenc ca și cancelar al Transilvaniei și a contelui Mikó Imre ca guvernator provizoriu, deoarece acești doi aristocrați maghiari însărcinați cu reorganizarea guvernului în Transilvania, nu aveau nici o simpatie pentru conținutul Diplomei din octombrie și nici pentru Patenta din februarie. Discuțiile pe care Rațiu le-a avut cu Kemény l-au convins curînd că acesta era cel mai mare dușman al cauzei românilor.

Francisc Iosif și Schmerling i-au încurajat mai mult pe delegați. În audiența fixată la 1 iulie, primul a ascultat cu simpatie relatarea lor cu privire la in Justiția și discriminarea pe care românii o suferă atît din partea maghiarilor, cît și a sașilor în organizarea administrației locale. Împăratul a decla-

⁵ Scrisoarea nr. 1. (Toate trimiterile cu cifre romane se referă la scrisorile publicate în volumul de față).

rat că el nu va permite ca starea de lucruri din Transilvania să se întoarcă la situația de dinainte de 1848, când românii nu aveau drepturi de loc, și a promis că el niciodată nu va ratifica uniunea Transilvaniei cu Ungaria.⁶ Schmerling de asemenea a arătat o considerabilă simpatie românilor și spre deosebire de mulți dintre colegii săi, părea a fi mai bine informat despre trecutul lor și despre situația prezentă din Transilvania. La o întâlnire avută cu Rațiu și cu colegii săi în ziua de 3 iulie, el a admis că maghiarii nu vor trimite deputați în dieta Transilvaniei și i-a întrebat ce-ar putea să facă el pentru a asigura o reprezentare dreaptă a românilor în dietă.⁷ Delegații i-au sugerat că aceasta s-ar putea face cel mai bine prin reducerea censului asupra proprietății și asupra impozitelor, astfel ca românii să poată participa în număr mai mare la alegerile pentru dietă. Ei au stăruit de asemenea pe lângă Schmerling să elimine inegalitățile în distribuirea locurilor în dietă și au subliniat printr-un exemplu inegalitatea existentă, care făcuse ca atât satul maghiar Oláhfalu, care avea aproximativ 1.000 de locuitori, cât și districtul Hațeg, care avea peste 200.000 de locuitori, să aleagă câte doi deputați. Schmerling a fost de acord că plîngerile lor sînt justificate, în special din punctul de vedere al faptului că românii formau majoritatea populației în Transilvania și stăpîneau o suprafață mai mare de țară decît maghiarii. Dar pe de altă parte, Schmerling nu era capabil să abandoneze tradiția, făcînd un lucru fără precedent, și anume să satisfacă dorința românilor de a se constitui într-un corp național în cadrul monarhiei și de aceea a respins petiția prin care ei cereau un congres general pe motiv că românii ar trimite deputați în Reichsrat-ul imperial din Viena.⁸

⁶ Idem, nr. II.

⁷ Idem, nr. VI.

⁸ Ibidem.

În ciuda asigurărilor de bine — venite atît de la împărat cît și de la Schmerling — Rațiu, cu remarcabila sa previziune, a avertizat comitetul permanent din Sibiu să nu sprijine fără condiții politica Curții. Era posibil, sugera Rațiu, ca austriecii să folosească aceste promisiuni pentru a-i speria pe maghiari, urmărind în același timp să pună capăt noului constituționalism. Dacă presupunerea era fondată, atunci austriecii nu vor avea scrupule și vor abandona alianța cu românii. Cea mai înțeleaptă politică pentru români, după părerea lui Rațiu, era să-și mențină libertatea de acțiune și să fie gata să negocieze o înțelegere cu maghiarii.⁹ Acest stat a fost bine primit de majoritatea conducătorilor români, hotărîți să nu se mai lase induși în eroare încă o dată de promisiunile de bunăvoință austriece. Cu toată prudența pe care ei o aveau în legătură cu intențiile austrice, erau în același timp obligați să recunoască slăbiciunea propriei lor poziții. Ei erau convinși că pentru a-și atinge scopurile ar fi necesar să ajungă la un acord fie cu austriecii, fie cu maghiarii, majoritatea înclinînd totuși spre primii. Suspiciunile lui Rațiu sînt confirmate de comportamentul ulterior al Curții.

Așa cum s-a văzut, Curtea a permis ca cererea pentru un congres național al românilor, precum și alte probleme pe care delegația lui Rațiu le-a adus în atenția sa, să rămînă în suspensie aproape un an și jumătate, pînă în primăvara anului 1863. Deși Schmerling i-a îndepărtat în cele din urmă pe Kemény și pe Mikó în septembrie 1861 datorită atitudinii lor ostile față de programul său, totuși el n-a făcut nici un efort să înceapă reorganizarea guvernului și să convoace dieta conform și intereselor românilor. El a sperat, se pare, că dacă va aștepta suficient, ungurii vor vedea, eventual, inutilitatea opoziției și vor fi de acord să-și ia locul ce li se cuvine în noua monarhie constituțională. Ca rezultat, anul

⁹ Ibidem.

1862 a fost un an neobișnuit în Transilvania, deoarece Schmerling a nesocotit puternicul sentiment național al românilor.

Deoarece politica de așteptare dădea puține speranțe că opoziția maghiară ar slăbi, pentru că și sprijinul inițial al celorlalte naționalități — anume cehi și croați — slăbea, era necesară o demonstrație în favoarea noului regim. Schmerling credea că o asemenea demonstrație ar putea veni numai din partea Transilvaniei și a procedat cu o neobișnuită grabă să-și asigure sprijinul românilor ca un preludiu la convocarea dietei. În fine, le-a satisfăcut vechea cerere și anume le-a aprobat congresul național — de fapt ar fi mai potrivit să se numească conferință, deoarece a limitat numărul participanților la 150. Conferința a avut loc între 19 și 23 aprilie 1863.

Deși conferința a acceptat atât Diploma din octombrie cât și Patenta din februarie ca bază a viitoarei constituții a Transilvaniei, totuși unii membri și-au exprimat neîncrederea în hotărîrea de a participa în Parlamentul imperial înainte ca Curtea să-și fi demonstrat intenția de a garanta dezvoltarea autonomă a națiunii române. Ion Rațiu, în ajunul conferinței, i-a îndemnat pe tovarășii săi din delegație să includă în adresa către tron o declarație a neîncrederii lor în ceea ce privește viitorul și un protest împotriva nedreptăților pe care le-au avut de suferit românii din partea autorităților în ultimii ani.¹⁰ Alegerile pentru dietă s-au ținut scurt timp după încheierea conferinței naționale, cu un rezultat favorabil românilor: 46 de deputați români, față de 42 maghiari și 32 sași. Numirea de către împărat a deputaților regaliști a modificat compoziția finală a dietei și anume: 57 români, 54 maghiari și 43 sași. Dar când a fost convocată dieta de la Sibiu, mulți dintre membrii săi maghiari au refuzat să-și preia locurile, pe motiv că uniunea Transilvaniei cu Ungaria decre-

¹⁰ Idem, nr. II.

tată în 1848 face prezenta dietă ilegală și deci numai dieta din Pesta își poate exercita jurisdicția asupra Transilvaniei. În absența lor, în timpul celor două sesiuni ale dietei din Sibiu — din 15 iulie-13 octombrie 1863 și din 23 mai pînă la 29 octombrie 1864 — românii și sașii, cu ajutorul Curții, au votat un număr impresionant de legi care ridicau națiunea română într-o poziție de egalitate cu naționalitățile conlocuitoare și care au stabilit bazele economice și politice ale noii orînduiri promise.

Ca deputat ales, reprezentînd districtul Hațegului, Rațiu a fost un fervent apărător al autonomiei Transilvaniei. În autonomie el vedea cel mai bun mijloc de protejare a naționalității române, atît împotriva germanizării cît și a maghiarizării. Interesul său se extinde și asupra problemelor economice, în special se interesează de condiția țărănimii — a pledat pentru necesitatea revizuirii patentei urbariale din 1854, care perpetua în relațiile dintre moșier și țăran multe dintre nedreptățile anterioare anului 1848. Ca și colegul său George Barițiu, Rațiu se opune trimeriei reprezentanților români în Reichsrat pînă cînd aceste probleme nu vor fi rezolvate în mod satisfăcător, deoarece — arătau ei — aceasta era singura presiune reală prin care puteau cîștiga sprijinul Curții.¹¹

La sfîrșitul celei de a doua sesiuni a dietei din Sibiu, în ultimele luni ale anului 1864, au devenit clare pentru cei mai mulți dintre conducătorii români, schimbările pe care Curtea intenționa să le facă în structura politică a Transilvaniei și a monarhiei. Francisc Iosif nu se mai arăta încîntat de experimentul lui Schmerling în privința guvernării constituționale. Aceasta n-a adus nici armonie internă — dovedă cehii și croații care s-au coalizat cu maghiarii împotriva Patentei din februarie — și nici o îmbunătățire în situația

¹¹ Idem, nr. X.

internațională a monarhiei. Lui Francisc Iosif îi era frică acum că liberalii germani, care niciodată nu s-au împăcat cu pseudoconstituționalismul lui Schmerling, s-ar fi putut alia cu maghiarii și astfel să forțeze stabilirea unui regim constituțional autentic. Acesta ar fi limitat fără îndoială controlul său asupra armatei și asupra afacerilor externe, care îi aparțineau în baza prerogativelor speciale. În fine, disputa cu Prusia, pentru supremație în Germania, a determinat imperativ o reglementare a dificultăților interne. De aceea el s-a decis să caute o înțelegere cu maghiarii, pe care îi considera cea mai importantă dintre naționalitățile negermane din monarhie. În iulie 1865, împăratul îl îndepărtează pe Schmerling și pe acei miniștri care erau adepții politicii acestuia. În august, după consultațiile avute cu conducătorii aristocrației maghiare din Transilvania, Kemény Ferenc, Mikó Imre și Iosika Samuel, împăratul consimte în principiu la uniunea Transilvaniei cu Ungaria, dizolvă dieta din Sibiu și dispune alegeri pentru o nouă dietă a cărei singură sarcină va fi „revizuirea” articolului de lege I din 1848 care stipula uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Noua lege electorală ridică censul, astfel că un număr mare de alegători români își pierdeau dreptul de vot.

Conducătorii români au fost șocați și furioși pe Curte fiindcă i-a abandonat. Nici unul n-a fost așa de afectat ca Rațiu. Astăzi am citit rescriptul d-zeule cum colcăie sîngele în noi!! Ce crimă a comis dieta din Sibiu? Astfel să fim desființați!”¹²

Schimbarea sistemului a determinat o diferențiere serioasă de opinii printre conducătorii români, dacă trebuie sau nu să ia parte la dieta care urma să se constituie la Cluj, opinie care se extindea și asupra recunoașterii noului regim. O parte, așa-numiții „activiști” conduși de mitropolitul Șaguna,

¹² Idem, nr. XV.

pleda pentru participarea totală la viața politică, aceasta socotind-o cea mai bună soluție pentru a susține ceea ce s-a câștigat prin dieta de la Sibiu. A acționa altfel, argumentau partizanii acestei tendințe, înseamnă a-ți plasa soarta în mâinile acelor care în trecut au arătat atât de puțină simpatie sau înțelegere.

O altă parte, cunoscuți sub numele de „pasiviști” pledau pentru boicotarea dietei din Cluj și, la început, chiar a adunărilor comitatense.¹³

Ioan Rațiu era unul dintre susținătorii de frunte ai pasivismului. Ferm în opoziția sa față de uniunea Transilvaniei cu Ungaria, el credea că participarea în alegerile pentru dietă și în dieta însăși nu va aduce rezultatele dorite, atâta vreme cât mașinăria electorală se afla în mâinile aristocrației maghiare și alegătorii români nu s-au înțeles asupra unui program comun.¹⁴ Participarea ar putea de asemenea implica aprobarea sau cel puțin consimțământul la o stare de lucruri, care ar putea distruge tot ceea ce ei au câștigat luptând „cu arma în mână”.¹⁵ „Totul” la care se referea Rațiu însemna autonomia Transilvaniei, pe care el o considera în acel moment ca esențială, dacă românii voiau ca vreodată să-și atingă țelul final, dreptul la autodeterminare națională.

Rațiu nu punea semnul egalității între rezistența pasivă și indolență ori inactivitate, ci îndemna la acțiune politică viguroasă independentă, „nu în hatîrul neamțului care ne-a adus în această confuziune”.¹⁶

Primul pas în reorientarea lor politică, credea Rațiu, trebuie să fie convocarea unui congres național, sau, dacă aceasta n-ar fi posibil, a unei conferințe naționale, unde să se poată întruni toate curentele pentru a conlucra la un plan

¹³ Idem, nr. XXI.

¹⁴ Idem, nr. XXIII.

¹⁵ Idem, nr. XV.

¹⁶ Idem, nr. XVII.

comun de acțiune. Această conferință, considera el, nu va realiza nimic, dacă va urma modelele din trecut, pentru că a trecut timpul când episcopii singuri puteau să vorbească și să acționeze în numele națiunii române. Noii conducători trebuie să se bazeze de acum pe sprijinul poporului și urmau să-și modifice programul în așa fel, încât necesitățile și aspirațiile legitime ale poporului să fie satisfăcute.¹⁷ În scopul de a educa opinia publică, cât și pentru a influența cercurile politice din Viena, Rațiu pleda pentru o campanie de presă pe scară mare. Deoarece românii și-au pierdut instituțiile politice proprii și nu mai aveau nici o organizație de partid unică, un ziar ar putea servi la coordonarea întregii activități politice, a grupărilor locale și la direcționarea ei spre dobândirea obiectivelor majore. Singurul ziar de care dispuneau românii în această perioadă era „Gazeta Transilvaniei”, scoasă la Brașov de Iacob Mureșanu și mai târziu de fiul său Aurel. Rațiu nemulțumit de conducerea ziarului, i-a sugerat lui Barițiu ca împreună să inițieze formarea unei societăți pe acțiuni pentru a scoate un alt ziar, cu Barițiu ca redactor șef.¹⁸ Barițiu a fost receptiv la idee, dar lipsa de fonduri îl obligă să abandoneze pentru un timp proiectul. Presiunea mare exercitată de către guvern asupra alegătorilor români și autodezmembrarea organizației românilor, au făcut ca boicotarea alegerilor pentru dietă să aibă doar un succes parțial. Deși adepții lui Șaguna erau foarte activi și se întemeiau în unele districte mari românești pe opinia unor alegători care erau împotriva pasivismului, ținând seama de abuzurile practice de autorități în timpul scrutinului, s-a ajuns totuși la alegerea unor deputați maghiari.

Paisprezece deputați români aleși — dintr-un total de 108 și treizeci și patru de regaliști români din 190 — trebuiau

¹⁷ Idem, nr. XV.

¹⁸ Idem, nr. XX.

să decidă viitoarele hotărîri ale dietei. După lungi și uneori infierbîntate dezbateri, într-o întrunire ținută la Cluj în ajunul primei sesiuni, s-a căzut de acord ca deputații aleși să-și ocupe locurile lor pînă cînd vor prezenta un memorandum împăratului, în care vor protesta împotriva naturii ilegale a dietei prezente și vor cere convocarea unei noi diete, bazată pe legea electorală liberală votată în dieta din Sibiu. După aceasta, ei se vor retrage din sală, lăsîndu-i numai pe deputații regaliști care fiind funcționari de stat, erau obligați — sub amenințarea destituirii din posturi — să rămînă pînă la închiderea dietei.¹⁰ Rațiu a fost de acord să schițeze el memorandumul, deși îl găsea pe Barițiu mai potrivit pentru aceasta.

Într-o adresă către împărat, dieta din Cluj a cerut propria sa dizolvare și ținerea de noi alegeri pentru a vota pe reprezentanții Transilvaniei în dieta ungară. Francisc Iosif s-a conformat, și în 9 ianuarie 1866 a prorogat dieta din Cluj sine die. Prin acest act, Transilvania încetează de fapt să mai existe ca principat autonom. Timp de un an și jumătate, pînă la încoronarea lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei la Budapesta în ziua de 8 iunie 1867, care în mod formal a inaugurat sistemul dualist, conducătorii români au lucrat febril pentru a obține recunoașterea legilor bazate pe egalitate națională, decretate de dieta din Sibiu. Ei au sperat că „ceva se va întîmpla” care să decidă Curtea să se reîntoarcă la formula pe care Schmerling a imaginat-o prin Patenta din februarie. Eforturile lor n-au dus la nici un rezultat, pentru că interesele naționalităților nu intrau în calculele Curții, care nu găsea necesar să le consulte.

Ruptura între „activiști” și „pasiviști”, o dată cu campania electorală pentru dieta din Cluj, s-a adîncit. Mitropolitul Șaguna și partizanii săi, rămîn neclintiți în hotărîrea lor de a folosi orice mijloc pe care îl au la îndemînă pentru

¹⁰ Idem, nr. XXI.

susținerea intereselor naționale și cheamă poporul să aleagă cît mai mulți deputați pentru dieta ungară. Pe de altă parte, Ioan Rațiu și George Barițiu, împreună cu un mare număr de intelectuali laici și o parte din cler, au refuzat să recunoască un regim care a desființat tot ceea ce ei au cîștigat prin luptă la 1848. A participa la alegerea deputaților în dieta ungară, argumentau ei, ar însemna aprobarea acestui regim. Pasiviștii îi acuzau pe activiști de a fi negociat autonomia Transilvaniei și o dată cu ea principala pavăză a naționalității române. Deși românii puteau să se bucure de egalitate în drepturile civile în Ungaria ca cetățeni individuali, prin renunțarea la programul revoluționar din 1848, pasiviștii nu vor găsi oportunitate să se manifeste în noul cadru constituțional. De-a lungul anului 1866 ei au continuat să sperie că opoziția lor va schimba cursul evenimentelor.²⁰

Rațiu, Barițiu și un număr de colegi de ai lor, s-au decis să trimită o nouă delegație la Viena pentru a informa încă o dată pe împărat, pe miniștri și pe arhiduci, de dorințele națiunii române și să încerce să obțină reconvocarea dietei transilvănene. În timp ce se făceau pregătiri pentru misiunea lor, ei încercau să convingă Curtea că sprijinul națiunii române era de mare valoare pentru monarhie. Astfel amenințarea unei răscoale maghiare în Transilvania sau o invazie a generalului emigrant George Klapka în timpul războiului cu Prusia, a determinat pe Rațiu și Barițiu să se gîndească a încerca recrutarea unor batalioane de voluntari români care să lupte sub comandă austriacă.²¹ Oficialitățile austriece, politicieni, dar ferm, au respins propunerea lor. Pe la începutul lui septembrie 1866 Rațiu și Barițiu au pus la punct detaliile misiunii lor la Viena. Cu ajutorul intelectualilor din Blaj și a arhiepiscopului Șuluțiu, ei au răspîndit plenipotențe în în-

²⁰ Idem, nr. XXXII.

²¹ Idem, nr. XXIX.

treaga Transilvanie și au făcut colecte de bani pentru a acoperi cheltuielile de călătorie.²² La 23 decembrie Rațiu — singur, deoarece Barițiu era bolnav, se îndreaptă spre Viena, ducând cu el treizeci și șapte de plenipotențe cu 1493 de semnături și un memorandum — nu o petiție ca în trecut — conținând reafirmarea poziției românilor pe baza hotărârilor constituționale ale dietelor din Sibiu și Cluj, precum și propuneri pentru viitorul Transilvaniei. După multe dificultăți, Rațiu a obținut o audiență privată la împărat în ziua de 31 decembrie. Francisc Iosif l-a primit destul de amabil, dar și-a limitat obligația la o frază standard: „contez pe credința d-tale și în viitor, iar dorințele și cererile românilor le voi considera”.²³

Rațiu părăsește Viena la începutul lui ianuarie 1867 dezamăgit, cu sentimentul că situația românilor era fără speranță.²⁴ Soarta memorandumului justifică pesimismul lui. Aproximativ la o lună după audiența lui Rațiu, memorandumul a fost trimis la Cancelaria Transilvaniei și de acolo la guvernul din Cluj, unde singurul interes pe care autoritățile i l-au arătat, a fost de a găsi un pretext legal pentru a intenta o acțiune penală împotriva acelor care l-au redactat și l-au răspândit.

În ciuda eforturilor perseverente ale deputaților români activiști în dieta ungară, a pasiviștilor ca Rațiu și Barițiu, precum și a cehilor și croaților, de a preveni o diviziune a monarhiei — care urma să aducă la conducerea statului pe germani și maghiari ca națiuni dominante — Curtea a mers până la sfârșit cu maghiarii, ca o condiție indispensabilă pentru supraviețuirea sa. Noul guvern maghiar a încercat să rezolve problema națională decretând așa-numita lege a naționalităților din 1868. Aceasta prevedea că naționalitățile se vor bucura de aceleași drepturi și de aceleași favoruri ca și

²² Idem, nr. XXXIII.

²³ Idem, nr. XLVII.

²⁴ Idem, nr. XLIX.

cetățenii maghiari în viața politică, religioasă și culturală, dar numai ca indivizi și nu ca unități teritoriale autonome sau ca entități naționale. O lege care omitea acea garanție esențială, a existenței lor naționale, nu putea să satisfacă pe majoritatea conducătorilor români și slavi. Legea naționalităților a fost urmată de atitudinea guvernului maghiar care n-a respectat nici măcar garantarea drepturilor individuale conținute în ea, în special după venirea la putere a conelui Tisza Kálmán în 1875, fapt care a dus treptat la înstrăinarea naționalităților.

O parte considerabilă a opiniei publice române persista în credința că dualismul, ca și alte experimente din cei douăzeci de ani care au trecut, era mai mult un expedient temporar și că, Curtea va recurge eventual la realizarea unui sistem federalist bazat pe dreptul la autodeterminare al tuturor naționalităților în interiorul unei monarhii liberale. Rațiu i-a avertizat pe compatrioții săi să nu facă nimic care ar ajuta la consolidarea regimului și i-a îndemnat să aștepte timpul potrivit pentru a-l răstruna.²⁵ El îi îndemna să-și urmeze între timp propria cauză, prin întărirea organizației lor politice și ducând o campanie de propagandă intensă pentru a convinge opinia publică de acasă și de peste hotare de justetea cauzei lor, considerând că rezistența poate fi efectivă numai dacă au și sprijinul ultimei.

El dorea să se țină un congres național unde diferitele grupuri ar putea conlucra și ar putea să-și unifice programa de acțiune. El era suficient de realist să înțeleagă că guvernul maghiar va fi prea puțin dornic să permită acest lucru, deoarece propriile sale interese vor fi mai bine servite dacă românii vor continua să rămână dezbinați.²⁶ El a propus de aceea, alte trei metode de a duce lupta: o adunare populară pentru a comemora Adunarea Națională de pe Cîmpia Liber-

²⁵ Idem, nr. LXXII.

²⁶ Ibidem.

tății de la Blaj din anul 1848; alegerea unui mitropolit al bisericii unite care să sprijine politica de rezistență pasivă; și o campanie pentru a câștiga sprijin din străinătate, în special pe cel al Franței.

La o conferință ținută la Blaj la începutul lui mai 1868, Rațiu i-a convins pe profesori și canonici, că o reafirmare solemnă a idealului național proclamat pe Cîmpia Libertății în 1848, va reaprinde entuziasmul poporului în acest moment disperat din istoria sa.²⁷

Protestul sau Pronunciamentul împotriva desființării autonomiei Transilvaniei, citit de profesorii și studenții din Blaj cu prilejul aniversării adunării de pe Cîmpia Libertății în 3/15 mai 1868, a produs reacția dorită printre intelectualii români. Cîteva sute, din toate părțile Transilvaniei, au aderat la el. Acesta a provocat de asemeni și guvernul maghiar, care i-a trimis în judecată pe autorii săi pentru „perturbarea liniștii publice”. Rațiu și-a luat imediat sarcina să-i apere. El era dornic să lupte pentru cauza lor pînă la capăt, cu scopul de a arăta în fața întregii Europe suprimarea dreptății în Ungaria. În aceeași vreme ei încercau să demonstreze conducătorilor maghiari că românii din Transilvania erau un factor de care trebuie să se țină seama în viața politică a statului.²⁸ Cazul Pronunciamentului, reflectă de fapt, puținul credit care se acorda procesului judiciar în Ungaria, astfel că în ziua de 16 decembrie 1868 Francisc Iosif, acționînd după recomandarea ministrului de justiție, a ordonat oprirea procedurii juridice. Rațiu era mulțumit de sprijinul acordat autorilor Pronunciamentului în presa franceză, dar era dezamăgit de aprobarea, cel puțin aparentă, a sistemului dualist de către Napoleon III.²⁹

²⁷ Idem, nr. LXXIII.

²⁸ Idem, nr. LXXII.

²⁹ Idem, nr. LXXX.

În scopul de a câștiga sprijinul lui Napoleon III pentru cauza românească, Rațiu s-a declarat de acord ca uniții să-l aleagă pe Lucien Bonaparte, un nepot al lui Napoleon III și cardinal de Roma, ca succesor al mitropolitului Șuluțiu, care murise în 7 septembrie 1867. O alegere însă a lui Bonaparte putea, considera el, periclita independența bisericii unite românești, dar în același timp putea însemna pentru românii din Transilvania câștigarea de drepturi politice, autonomie, și un sprijin extern mai eficient.³⁰ El a discutat acest plan cu M. Kogălniceanu, membru al camerei deputaților și ulterior ministrul de externe al României, care, deși surprins, a fost de acord să sondeze opinia francezilor la Paris.

Barițiu a simțit că alegerea lui Lucien Bonaparte ar crea prea multe probleme și a recomandat alegerea unui român în persoana lui Grigore Silași, profesor la Seminarul unit din Viena și un apărător înfocat al drepturilor politice românești și al autonomiei transilvănene. Deși Silași a avut sprijinul multor intelectuali, clerul a reușit să aleagă un candidat mult mai moderat, Ioan Vancea.

Alegerile pentru Parlamentul maghiar programate pentru primăvara anului 1869, i-au obligat pe conducătorii politici români să opteze încă o dată între cele două căi: „activism” sau „pasivism”. Rațiu a opinat pentru continuarea pasivismului, dar cerea o revizuire a organizației lor politice.

Pentru a ajunge la o unitate de scopuri și la disciplină în interiorul rîndurilor lor, el l-a îndemnat pe Barițiu să convoace în martie o conferință a intelectualilor înaintea alegerilor pentru dietă.³¹ Rațiu se arată preocupat de această problemă de mare importanță pentru mișcarea națională. Încă la începutul anului 1869, în legătură cu viitorul partid, el își exprimă dorința ca funcționarii de stat români să nu

³⁰ Idem, nr. LXXVI.

³¹ Idem, nr. LXXXIV.

participe la organizarea partidului, deoarece asupra lor guvernul putea exercita presiuni. Rațiu îndeamnă pe Barițiu să grăbească momentul constituirii organizației, datorită intensificării acțiunilor întreprinse de partidele guvernamentale de a-și câștiga aderenți în rîndurilor românilor. El era de părere că prima acțiune, pe care trebuie să o întreprindă noul partid, ar fi redactarea unui nou pronunțament care să exprime nemulțumirea românilor față de situația creată după dualism.

Datorită influenței de care Rațiu se bucura în rîndul co-naționalilor săi, în preajma conferinței de la Miercurea Sibiu-lui (din 7 martie 1869) convocată de Ilie Măcelariu, cînd încă chemarea la conferință nu era cunoscută în întreaga Transilvanie, fruntașii politici din Gherla propun să aibă loc la Turda o conferință similară celei din Timișoara, unde luase ființă Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria. Rațiu răspunde la propunerea lor sugerînd ca Alba Iulia să găzduiască ținerea plănuită adunări, al cărei obiectiv urma să fie stabilirea unui program național unitar. Intenția sa este abandonată datorită apariției apelului semnat de Măcelariu, Rațiu fiind de altminteri de la bun început solidar cu inițiativa acestuia.

Înainte de începerea conferinței, Rațiu se găsea în Secuime apărînd pe țărani în procesele de comasare, târăgănite de marii proprietari de pămînt. Intelectuali din Cluj, Dej, Gherla, Năsăud și, bineînțeles, Turda, îi cer lui Rațiu să vină la Miercurea, condiționîndu-și participarea lor la conferință de prezența lui. Dorind să asigure de la început unitatea noului partid, în ziua de 6 martie se îndreaptă spre Sibiu ajungînd în dimineața zilei de 7 martie în Miercurea.

În timpul dezbaterilor, Rațiu se afirmă prin intervențiile sale întotdeauna clare și la obiect, contribuind la clarificarea ideii de pasivitate politică. El arată că pasivism nu înseamnă a sta cu mîinile în sîn, ci, dimpotrivă, o activitate

susținută. „Numai acolo voi apăra națiunea pe terenul activității, unde voi ști, că aduc folos pentru națiune...”.³² Aici, la Miercurea, majoritatea zdrobitoare a votat pentru continuarea politicii pasiviste în vederea alegerilor pentru parlamentul ungar.³³ Rațiu sfătuiește conferința să nu trimită un nou memorandum împăratului și propune, în schimb, ca ei să aștepte o vizită a lui în Transilvania pentru a-l informa despre cauza nemulțumirilor și despre hotărîrea românilor de a respecta regimul existent numai dacă vor fi forțați să o facă.³⁴ Ei și aderenții săi au nădăjduit, se pare, că prin rezistența pasivă, prin neîndeplinirea dispozițiilor obișnuite ale guvernului, fie că vor discredita cercurile conducătoare și vor convinge Curtea să revizuiască pactul dualist, fie că vor obliga guvernul maghiar să garanteze națiunii române dreptul ei la o dezvoltare autonomă.

În decada care a urmat conferinței de la Miercurea, conducătorii români și-au reafirmat adeziunea la pasivism cu ocazia conferințelor naționale din 1872, 1875 și 1878. Ioan Rațiu a jucat un rol de seamă în fiecare din aceste conferințe, iar în anii dintre acestea a fost inițiatorul principal al unei organizații de partid puternice în orașul său natal, Turda, ca și în împrejurimi. El reprezenta sentimentele celor mai mulți dintre tovarășii săi de luptă, atunci cînd insistă pentru restabilirea autonomiei Transilvaniei, pentru o administrație națională separată și pentru o autonomie corespunzătoare a bisericilor (unită și ortodoxă), doleanțe ce preconditionau o înțelegere cu guvernul. Aceste cereri au primit însă din nou un răspuns negativ din partea guvernului maghiar, care s-a declarat împotriva unor decizii care, în opinia lui, prejudiciu „unității statului”.

³² T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, 1909, vol. V, p. 93.

³³ Idem, p. 117—118.

³⁴ Scrisoarea nr. LXXXV.

O preocupare continuă a lui Rațiu, încă de la dieta din Sibiu, era susținerea în fața justiției a cauzei țăranilor români împotriva aristocrației funciare, care dorea să-i mențină într-o stare de adevărată robie prin ignoranță sau falsificând prevederile patentelor urbariale. Cunoscînd bine această problemă, Rațiu a fost convins că țăranul a devenit obiectul celor mai flagrante nedreptăți și că șerbia în comitate era „mai ca sub Horea și Cloșca”.³⁵ Uneori greutățile pe care în calitate sa de apărător trebuia să le înfrunte erau copleșitoare. Judecătorii de la curțile urbariale erau numiți aproape exclusiv din rîndurile claselor de sus, în special după dieta de la Cluj. Timp îndelungat Rațiu a lucrat practic aproape singur, deoarece exista un număr mic de juriști români în Transilvania.

Justiția socială nu era singurul obiectiv al campaniei lui Rațiu; el o privea ca pe un aspect al mișcării generale pentru autodeterminare națională. Apărîndu-i pe țărani, el era convins că va sprijini astfel lupta pentru existență a națiunii române împotriva acelor care o „amenință cu luarea moșiei strămoșești”.³⁶

Rațiu era destul de conștient să înțeleagă că problema țărănească nu poate fi soluționată numai prin tribunale. El a propus ca țăranii ce dețineau loturi individuale prea mici pentru a-și asigura o viață mulțumitoare, să fie îndrumați spre meserii. Pentru a le asigura pregătirea necesară, Rațiu a pledat pentru înființarea de școli tehnice și comerciale. Desigur cel mai important rezultat al acestei inițiative trebuia să fie crearea unei clase de mijloc puternice, pentru că „atunci lipsele noastre vor fi împlinite de către ai noștri. Frumoașe timpuri vor fi acelea și puternică va fi influența română pe toate terenele”.³⁷

³⁵ Idem, nr. LXIX.

³⁶ Idem, nr. CV.

³⁷ Ibidem.

Intensificarea politicii de maghiarizare se face tot mai simțită prin votarea unei noi legi școlare în 1879, prin care în toate școlile elementare limba maghiară devenea obiect de studiu obligatoriu. Această politică i-a convins pe conducătorii români că susținerea cu succes a naționalității cere imperativ o mai bună organizare, un sprijin popular mai mare și, așa cum arăta Rațiu într-o scrisoare din 10 februarie 1880, transformarea problemei naționale din Transilvania, dintr-o problemă locală, într-una de interes general european.

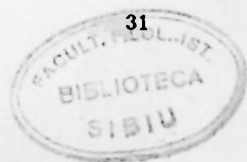
În problema unificării celor două partide, în conferința din 12—14 mai 1881 au existat numeroase condiții care au favorizat acest deziderat. Una dintre ele — și nu cea mai puțin însemnată — este atitudinea unora dintre conducătorii ardelenilor (pasiviști), față de activitatea deputaților români din parlament care participau la alegeri pe baza programului partidului național din Banat. Rațiu la rîndul său, s-a numărat printre cei plini de considerație față de aceștia, ceea ce îl va menține și în continuare în raporturi bune cu fruntașii politici bănățeni. O altă condiție de bază care va facilita unificarea celor două partide înființate în 1869, o formează scăderea continuă a numărului de deputați bănățeni, în parlament, fie din cauza legii electorale nedrepte, fie din cauza abuzurilor electorale comise de autorități. Astfel se va ajunge treptat la trecerea unor cercuri electorale la pasivitate, și în Banat.

În anul 1880 se cristalizează în mare măsură acțiunile concrete în direcția înfăptuirii solidarității naționale. Cu prilejul întrunirii Astrei la Turda, în luna august, din îndemnul lui George Pop de Băsești, în casa avocatului Rațiu are loc o conferință intimă la care participă G. Barițiu, I. Bologa, P. Cosma, V. Roman, G. Pop de Băsești și bineînțeles amfitrionul. Au loc schimburi de idei, se caută soluțiile cele mai potrivite și se decide în unanimitate convocarea unei conferințe pregătitoare în Sibiu, care urma să schițeze coordonatele

viitorului partid. În ziarul „Observatorul” Barițiu începe să publice un ciclu de articole consacrate legilor electorale discriminatorii, precum și abuzurilor autorităților practicate în aplicarea lor. Rațiu participă apoi la conferința confidențială din 17 și 18 octombrie 1880 de la Sibiu, unde se ia hotărârea trecerii la acțiune grabnică pentru înființarea cluburilor locale, care urmau să-și aleagă delegați la conferința generală. Această acțiune venea totodată să demonstreze autorităților că hotărârile ce se vor adopta sînt expresia doleanțelor întregii națiuni române din Transilvania. În noiembrie 1880 va lua ființă la Turda prima organizație de acest gen din Transilvania. Clubul electoral Turda cuprindea cercurile electorale Turda, Luduș, Trascău. În ziua de 17 februarie 1881 Rațiu convoacă conferința electorală în Turda, unde participă peste 40 de intelectuali și sute de țărani. La inițiativa lui Rațiu se înființează subcomitate în fiecare cerc electoral, alegîndu-se doi delegați pentru conferința generală de la Sibiu. Conferința generală a alegătorilor români a fost convocată pe ziua de 12 mai 1881, pentru a dezbate următoarele probleme: poziția pe care o vor adopta alegătorii români în viitoarele alegeri pentru parlamentul ungar, organizarea unui partid politic național și schițarea unui program demn de acțiune, care să-i îndrume pe românii din Transilvania în lupta lor comună de restabilire a autonomiei Transilvaniei.³⁸

În ziua stabilită, 147 delegați ai celor două partide românești din Transilvania și Banat au aprobat ca prima din cele trei mari probleme propuse spre a fi rezolvate, să fie continuarea tacticii rezistenței pasive a românilor din Ardeal împotriva alegerilor pentru parlamentul maghiar, și rămînerea în activitate a bănățenilor. Ioan Rațiu, în calitate de

³⁸ Pentru această problemă vezi L. Maior, *Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12—14 mai 1881*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Series Historia, Fasciculus 1, 1970, p. 91—107.

vicepreședinte al Conferinței generale, participă la discutarea principiului de solidaritate politică, care avea să confere partidului unitatea de acțiune necesară în noile condiții de deslășurare a vieții politice românești.³⁹ Această hotărîre a urmat cuvîntărilor lui George Barițiu și Vincențiu Babeș conducătorul politic al bănățenilor, care au demască în cuvinte convingătoare procedeele de intimidare și alte practici ilegale folosite de oficialitățile guvernamentale, pentru a-i determina pe alegătorii români să nu se prezinte la vot.⁴⁰

După discuțiile furtunoase din cadrul comisiei de 30, aleasă pentru alcătuirea rezoluției și în cadrul căreia Rațiu se dovedise deosebit de activ, programul partidului unificat, format din nouă puncte, este supus votului Conferinței generale fiind acceptat în unanimitate. Acest program are un caracter general revendicativ, oglindind, mai mult sau mai puțin, aspirațiile poporului român în lupta sa de emancipare națională. Din motive tactice, el nu cuprinde toate idealurile pentru care luptau românii. Nu figura de pildă menționarea doleanței lor de unire cu România, deși această problemă se bucura de un interes major din partea partidului. La loc de frunte în program figurează din nou problema recîștigării autonomiei Transilvaniei, pierdută prin compromisul din 1867. Se cerea, în celelalte puncte, introducerea limbii române în administrație și justiție, numirea de funcționari români, revizuirea legii naționalităților din 1868 și lupta pentru aplicarea ei reală. Se punea din nou chestiunea autonomiei bisericilor și școlilor confesionale, Partidul Național avînd datoria de a lupta pentru școli și instituții de cultură națională, precum și adoptarea unei noi legi electorale bazate pe votul universal.

³⁹ Biblioteca Academiei R. S. România, București, Ms. rom. 977, f. 385.

⁴⁰ T. V. Păcățian, op. cit., vol. VII, p. 24.

Odată aprobat acest program, delegații au declarat Partidul Național constituit, și au ales un comitet executiv care să controleze îndeplinirea hotărîrilor. Prima hotărîre a noului comitet a fost încredințarea dată lui Babeș, de a schița un memorial despre situația politică a românilor din Ungaria și Transilvania. Datorită refuzului lui Babeș, comitetul, la scurt timp după aceea, a încredințat această misiune lui Barițiu.

Rațiu, ca membru al comitetului, era unul din cei mai infocați sprijinitori ai proiectului, pentru că el a văzut în acesta cel mai bun mijloc de a cîștiga opinia publică liberală din Europa pentru cauza românească. El a apreciat planul final al lui Barițiu ca fiind un „tezaur național”.⁴¹ Fiind o expunere a drepturilor constituționale și istorice ale românilor din Transilvania, Memorialul n-a fost conceput ca petiție către împărat, ci mai mult ca instrument pentru clarificarea opiniei publice de acasă și de peste hotare. În mare măsură acest scop a fost atins. Memorialul a fost discutat cu entuziasm în majoritatea cluburilor electorale române din Transilvania, de unde soseau adrese de adeziune la comitetul executiv din Sibiu. Rațiu era cel mai activ în acțiunea de difuzare a Memorialului în comitatele Turda și Cluj și l-a îndemnat și pe Barițiu să trimită exemplare în toate direcțiile, inclusiv studenților români de la universitățile străine.⁴² Ziarele din monarhie, din Franța, Germania, Italia, Rusia, conțineau lungi extrase din Memorial, care ilustrau cu multe amănunte problema națională din Transilvania. Memorialul a cîștigat simpatii și în Rusia. În anul 1885 profesorul de origine română de la Universitatea din Petersburg, Polichroniu Sîrcu,

⁴¹ Scrisoarea nr. CXI.

⁴² Idem, nr. CXII.

*l-a rugat pe Barițiu să-i trimită și lui ctieva exemplare, pe care intenționa să le ofere unor funcționari superiori ruși.*⁴³

*Răspunsul guvernului maghiar la această opoziție incredibil de viguroasă față de politica sa, a fost accelerarea aplicării programului său de maghiarizare și creșterea presiunilor exercitate asupra Partidului Național Român. Legea din 1883 a ministrului educației Trefort Agoston mărea numărul orelor de limbă maghiară și în școlile medii confesionale românești. Guvernul era conștient de contribuția importantă pe care clerul a avut-o în mișcarea națională română, în special pe plan local, și a încercat să reducă participarea lui în politică, făcându-l dependent de subvențiile statului. Cu toate că numai câțiva preoți s-au lăsat astfel influențați, efectul inactivității lor, așa cum a declarat Rațiu la Turda, a diminuat considerabil ponderea și desfășurarea întrunirilor cluburilor electorale.*⁴⁴ *Guvernul a încercat de asemeni să creeze un partid rival Partidului Național, prin încurajările date mitropolitului ortodox Miron Romanul în eforturile acestuia de a întemeia așa-numitul Partid Moderat Român. Înființat la începutul anului 1884 și compus în cea mai mare parte din funcționari români și câțiva membri ai clerului înalt care n-au acceptat programul Partidului Național, Partidul Moderat nu s-a bucurat de popularitate, datorită greșelii pe care o face neluînd o atitudine fermă împotriva politicii antinaționale a guvernului.*

Pe măsură ce mișcarea națională românească devine mai îndrăzneată și își extinde sfera de activitate, și presa maghiară din Transilvania și Ungaria își intensifică atacurile împotriva ei. Conducătorii români răspund acestor atacuri, transformînd „Gazeta Transilvaniei” în cotidian și fondînd un

⁴³ Biblioteca Academiei R. S. România, București, Ms. rom. 1011, f. 307; pentru problema Memorialului vezi L. Maior, *Le Mémorial de 1882 et son écho en Europe*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1969, nr. 2, p. 283—295.

⁴⁴ Scrisoarea nr. CXVI.

nou ziar în aprilie 1884, „Tribuna”, care, ca organ al Partidului Național, a jucat un rol de prim rang în viața politică a românilor din Transilvania în următoarele două decenii. Ideea unui nou cotidian o susținuse Rațiu încă la începutul anului 1883 în numele clubului electoral Turda. El propune comitetului P.N.R. realizarea acestui deziderat prin înființarea unei societăți pe acțiuni, la care să colaboreze membrii tuturor cluburilor politice ale partidului. Astfel va lua ființă Institutul tipografic din Sibiu, ce va avea în anii următori o importanță decisivă în sprijinirea mișcării naționale și a cărei principală misiune a fost tocmai editarea „Tribunei”.⁴⁵ Tineri colaboratori grupați în jurul „Tribunei”, cunoscuți sub numele de „tribuniști”, au adus, o dată cu apariția ziarului, un spirit novator, îndrăzneț în activitatea politică.

La a doua, ca de altfel și la a treia conferință generală a Partidului Național Român, care s-au ținut în anii 1884 și 1887, delegații și-au reînnoit adeviziunea lor la politica de pasivitate.

În scopul contracarării politicii oficiale a guvernului, conferința din 1887 a decis să trimită un nou memorandum împăratului, în care să se explice motivele de nemulțumire ale românilor și să se arate abuzurile administrative și politice comise de guvern începînd cu anul 1867. Ideea nu era nouă. Și în 1870 ca și mai înainte, după cum rezultă dintr-o scrisoare adresată lui George Pop de Băsești, Alexandru Român, redactorul „Federațiunii”, scria despre un memorandum care urma să fie tipărit în mai multe limbi și trimis împăratului. Același lucru l-a sugerat în 1885 redactorul „Gazetei Transilvaniei”, Aurel Mureșianu, într-un ciclu de articole intitulat „Românii, tronul și opinia publică”. Însuși Barițiu, în calitatea sa de președinte al Partidului Național, se adresează,

⁴⁵ Arhiva istorică a Bibl. Acad. R. S. România, Fil. Cluj, Fond Blaj. Dosar P.N.R., neinventariate: Scrisoarea lui I. Rațiu către Comitetul Central Electoral al P.N.R.

într-o scrisoare din 26 noiembrie 1885, membrilor comitetului central, pledînd pentru un nou memorandum.⁴⁶

În zilele de 22—25 decembrie 1888 are loc şedinţa comitetului permanent al Partidului Naţional cu prilejul căreia Iuliu Coroianu dă citire proiectului său de memorandum, urmat fiind apoi de prezentarea proiectului lui Aurel Mureşianu. S-a luat hotărîrea de a se recurge la combinarea celor două proiecte, propunere refuzată însă de Mureşianu. O problemă de importanţă deosebită ce se degajă din această întrunire a comitetului, este demisia lui Bariţiu din funcţia de preşedinte al partidului şi alegerea unui preşedinte interimar. Prestigiul şi popularitatea de care se bucură Raţiu determină membrii comitetului să-l aleagă pe el în această înaltă funcţie. Astfel, timp de aproape doi ani, pînă la conferinţa generală din 1890, conducerea partidului o deţine Ioan Raţiu, fapt necunoscut în literatura istorică de specialitate⁴⁷.

Comitetul a folosit proiectul lui Coroianu ca bază de discuţii, el fiind distribuit principalilor conducători ai mişcării naţionale pentru ca aceştia să aducă completări. Raţiu va convoca comitetul permanent de mai multe ori, pentru a avea discuţii pe marginea proiectului lui Coroianu. La întrunirea comitetului din martie 1890, Raţiu, George Pop de Băseşti şi A. Mureşianu propun ca înaintarea Memorandului să se facă în cel mai scurt timp⁴⁸. În lunile următoare Raţiu îşi concentrează atenţia în mod deosebit asupra pregătirii conferinţei generale, pe care o convoacă pentru 27—28 octombrie 1890. El îi scrie în acest sens lui George Bariţiu, cerîndu-i listele membrilor conferinţei din 1887 pentru a

⁴⁶ Arhiva Vincenţiu Babeş, în posesia prof. univ. Mihail Dan căruia îi mulţumim şi pe această cale pentru amabilitatea domniei sale.

⁴⁷ Arhiva istorică a Bibl. Acad. R. S. România, Fil. Cluj, Fond Blaj, Dosar P.N.R., neinventariate: Procesul verbal al şedinţei Comitetului Central Electoral al P.N.R.

⁴⁸ Arhiva V. Babeş: Scrisoarea lui I. Raţiu către V. Babeş din 22 mai 1890.

le trimite invitațiile la conferință⁴⁹. În cadrul dezbaterilor asupra Memorandului, Rațiu, deși era în principiu pentru înaintarea lui cât mai urgentă — la începutul anului 1891 — cere lui Babeș, ales președinte al partidului, amânarea expedierii Memorandului. Schimbarea opiniei sale în această problemă s-a datorat în mare măsură publicării Memoriului studenților universitari din România ce aborda pe un ton violent situația românilor din Transilvania. El considera astfel inoportună trimiterea Memorandului la Viena într-un climat înfierbîntat de memoriul bucureștean⁵⁰. La începutul anului 1891 într-o scrisoare către Babeș, Rațiu pune și problema convocării unei conferințe a naționalităților. „Să mijlocim o convenire cu fruntași ai sîrbilor, nemților și slovacilor din Ungaria pentru stabilirea unui program comun de acțiune”⁵¹. O altă cauză pentru care se impunea amânarea înaintării Memorandului, erau discuțiile de conciliere româno-maghiare începute la sfîrșitul anului 1890. Numai în cazul eșuării lor, actul urma să fie trimis la Viena. Rațiu va reveni însă nu peste multă vreme, atunci cînd tratativele româno-maghiare eșuează, cerîndu-i lui Babeș o acțiune energică pentru publicarea Memorandului și înaintarea lui monarhului. Vincențiu Babeș, însă, pleda de acum pentru o politică moderată în urmărirea țelurilor naționale, fără îndoială în parte datorită influenței lui Alexandru Mocioni, favorabil reconcilierii cu gruparea politică condusă de Miron Romanul. Comportarea inegală a lui Babeș în ceea ce privește afacerile Partidului Național, a contribuit la înstrăinarea lui de mulți membri din comitetul permanent, inclusiv de Rațiu. Într-o scrisoare trimisă prietenului său George Pop de Băsești, el a calificat politica lui Babeș ca „una de subjugare nu de salvare, care

⁴⁹ Scrisoarea nr. CXXVIII.

⁵⁰ Arhiva V. Babeș: Scrisoarea lui I. Rațiu către V. Babeș din 8 ianuarie 1891.

⁵¹ Ibidem.

chiar dacă nu ne va face sclavia noastră eternă, îi va permite să existe atîta timp cît stăpînii noştri o vor dori"⁵². Activitatea lui Babeş apărea atît în ochii lui Raţiu cît şi a celorlalţi conducători ca fracţionistă, împotriva spiritului programului partidului, fapt pentru care au cerut retragerea acestuia din conducerea mişcării naţionale. Deşi preşedinte, Babeş n-a fost prezent la cea de a cincea conferinţă naţională a partidului care s-a ținut în ianuarie 1892. Raţiu, care şi-a asumat de fapt conducerea partidului, a prezidat conferinţa în locul lui. În dezbaterile asupra Memorandului, el şi „tribuniştii” au argumentat în mod convingător că momentul potrivit pentru a-l prezenta împăratului a sosit⁵³. Opinia publică europeană era bine informată despre situaţia românilor şi le arăta o mare simpatie. Aceasta se datora în mare parte Memorialului din 1881 tradus în 4 limbi şi răspîdit în întreaga Europă, precum şi celor două manifestări care au avut loc în 1891: pe de o parte, apariţia Memoriului studenţilor universitari români privitor la situaţiunea românilor din Transilvania şi Ungaria şi, pe de altă parte, activitatea Ligii pentru unitatea culturală a românilor fondată în acest an în Bucureşti, care a întreprins de la bun început o viguroasă activitate propagandistică peste hotare în favoarea românilor din Transilvania. Toate acestea au provocat o vie agitaţie în Transilvania, care la rîndul ei a atras atenţia opiniei liberale din Anglia, Franţa şi Italia. Aceeaşi contribuţie în creşterea interesului pentru cauza românească o va aduce Replica redactată de Aurel C. Popovici, document pe larg comentat în presa monarhiei, dar şi a ţărilor vest-europene, fiind tradus în mai multe limbi. Prezentarea imediată a Memorandului, credea Raţiu, va fi foarte binevenită în acest moment, datorită votării în parla-

⁵² Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Arhiva George Pop de Băseşti, sertar 241/4.

⁵³ Arhiva V. Babeş: Scrisoarea lui I. Raţiu către V. Babeş din 8 ianuarie 1891.

ment a unei noi legi prin care se introducea limba maghiară în grădinițele de copii, lege care a provocat indignarea românilor. Se mai împlineau în acel an, 1892, douăzeci și cinci de ani de la întemeierea pactului dualist și în aceste împrejurări prezentarea Memorandului direct împăratului, ocolind guvernul maghiar, era un prilej de a reaminti acestuia că românii nu l-au acceptat niciodată.

În ciuda opoziției hotărâte din partea lui Mocioni, conferința a decis să trimită Memorandul la Viena fără întârziere și să-l aleagă din nou pe Ioan Rațiu, cel care susținuse ideea cu tărie, președinte al partidului. Datorită imboldului dat de Rațiu, comitetul permanent a ajuns la o înțelegere asupra textului final al Memorandului în ședința extraordinară a Comitetului Executiv care a avut loc la Sibiu în 25 și 26 martie 1892⁵⁴.

Memorandul conține o relatare detaliată a situației românilor din Transilvania începând cu anul 1867 și a reprezentat de fapt o sinteză a unei serii mari de petiții și memorii adresate Curții începând din vremea episcopului Inochentie Micu în prima jumătate a sec. al XVIII-lea. În introducerea ce abundă în argumente juridice și istorice, actul explică mobilul opoziției față de anexarea forțată a Transilvaniei la Ungaria. Urmează apoi o analiză a „caracterului discriminatoriu și antinațional” al principalelor legi decretate de guvern începând cu anul 1867. El se ocupă în mod special de legea electorală care dădea aristocrației și burgheziei maghiare preponderența politică față de populația românească majoritară, apoi de legea naționalităților, precum și de diferitele legi școlare, menite să servească mai ales scopurilor guvernanților. Un capitol separat era rezervat legilor presei care stipulau dreptul autorităților de a chema în fața tribunalului

⁵⁴ Pentru această problemă vezi S. Polverejan, *Din istoricul Memorandului*, Ședința Comitetului Central al Partidului Național Român din 25—26 martie 1892, în „Acta Musei Napocensis”, VI, 1969, p. 335—345.

ziariști români, militanți ai mișcării naționale. O altă problemă de care se ocupă Memorandul este cea agrară și modul în care moșierii și oficialitățile locale aplică patentă urbană din 1854 și alte legi menite să ușureze poverile țăranimii. Memorandul se încheia cu un avertisment la adresa Curții, arătând nemulțumirile ce domnesc la popoarele monarhiei supuse aceluiași regim ca și românii⁵⁵.

Delegația aleasă să prezinte Memorandul, sub conducerea lui Ioan Rațiu, s-a întâlnit la Viena în ziua de 28 mai 1892. Ei au fost încurajați de demonstrațiile publice de simpatie organizate în centrul orașului de către primarul Vienei și de Partidul Socialist Creștin, iar în Prater de studenții germani, croați, sârbi, cehi și slovaci de la Universitatea din Viena. În ciuda eforturilor lui Rațiu, împăratul a refuzat să primească delegația. La 1 iunie, înainte de plecare, Rațiu a predat Memorandul șefului cancelariei personale a monarhului, baronul Braun, care a promis să-l înmâneze personal lui Francisc Iosif. Împăratul însă a refuzat să-l citească, trimițându-l guvernului maghiar la Budapesta, care l-a depus în arhiva Ministerului de Interne.

Refuzul împăratului și al guvernului maghiar de a lua în considerare conținutul actului, a fost urmat de acțiunea juridică îndreptată împotriva celor care l-au alcătuit și tipărit. În ziua de 7 mai 1894, Rațiu împreună cu membrii comitetului executiv al Partidului Național au fost aduși în fața tribunalului, învinuiți de a fi făcut „agitație împotriva legilor statului”. După ce procurorul a citit actul de acuzare, Rațiu, renunțând la apărarea lui Amos Frincu, rostește faimoasa sa replică care a fost reprodusă de majoritatea presei europene. El și-a asumat întreaga responsabilitate pentru tipărirea și distribuirea Memorandului. Rațiu a arătat că acest proces nu era numai al câtorva indivizi, cum au încercat autoritățile

⁵⁵ T. V. Păcățian, op. cit., vol. VII, p. 513—546.

să-l prezinte, ci al întregului popor și a contestat dreptul juriului de a judeca o întreagă națiune a cărei luptă făcea parte din marea mișcare a tuturor naționalităților din Ungaria pentru autodeterminare. El și colegii săi au calificat procesul ca nedrept și au refuzat a fi onorați de o apărare formală⁵⁶.

În ziua de 25 mai, după șaptesprezece zile de depoziții și prezentări de mărturii, procesul a luat sfârșit. Juriul a găsit patru dintre acuzați nevinovați, dar paisprezece, inclusiv Rațiu, au fost condamnați la închisoare pe termene diferite, între 8 luni și 5 ani.

Procesul s-a dovedit a fi o mare greșală din partea guvernului, așa cum au fost obligate să admită și oficialitățile maghiare. Decizia tribunalului din Cluj a făcut de fapt, un serviciu atât de mare cauzei române, cum nici o propagandă organizată nu-l putea face. Atitudinea demnă pe care Rațiu și ceilalți acuzați au avut-o în timpul dezbaterilor procesului, a câștigat simpatia opiniei publice europene. „Le Journal des Debats”, „Le Figaro”, „La Justice”, „Il Dritto”, „Sera”, „Il Parlamento”, „Daily Chronich”, „Pall Mall Gazette”, „Times” etc. condamnă sentința, luând apărarea condamnaților. În afară de numeroasele articole apărute în presă, favorabile cauzei române, s-au ținut întruniri publice de protest la Oxford și în alte mari centre, iar Clemenceau, Emile Zola, Giosue Carducci ș.a. au protestat personal⁵⁷.

În timpul întemnițării lui Rațiu și a comitetului executiv, care va dura pînă la amnistia dată de guvern la 15 septembrie 1895, a continuat să funcționeze un comitet provizoriu sub conducerea lui Vasile Mangra din Arad. Fără îndoială, cel mai important act al comitetului în timpul acestei perioade, a fost organizarea așa-numitului Congres al naționali-

⁵⁶ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968 p. 187—188.

⁵⁷ *Idem*, p. 191.

tăților, ținut în august 1895 la Budapesta. Organizat de românii, slovaci și sîrbii din Ungaria ca un protest împotriva maghiarizării, obiectivul său a fost de a da o direcție fermă strădaniilor lor comune, înlocuind înfîlnirile ocazionale din trecut cu o organizație permanentă⁵⁸.

Scurt timp după reîntoarcerea sa din închisoare, în toamna anului 1895, Rațiu a fost pus în fața unei serii de probleme ce amenințau unitatea Partidului Național. Conflictul în jurul „Tribunei”, disensiunile din vechiul comitet, măsurile luate de oficialități paralizează pentru scurt timp activitatea Partidului Național și amenință să compromită cauza românească în ochii noilor săi aliați slavi din monarhie și a prietenilor de peste hotare. Devotat cauzei pentru care luptase ani îndelungați, el nu se descurajează, continuă lupta, se remarcă prin neobosita sa acțiune de refacere a unității partidului, aflat de acum în ilegalitate. Cheamă în repetate rînduri fruntașii mișcării la conferințe cu caracter secret „pentru aranjarea afacerilor Partidului Național și a organelor sale”⁵⁹. O astfel de conferință secretă este convocată pentru 9 aprilie 1896 la Sibiu, conjugată cu o acțiune similară desfășurată la Arad din inițiativa lui Ștefan Cicio Pop și Ioan Rusu Șirianu. Dar cu toate eforturile, abia la mijlocul anului 1899, Rațiu reușește să convoace la Sibiu o conferință importantă cu scopul mărturisit „de a preciza pașii ce se vor găsi potriviți întru salvarea stărilor noastre și prevenirea pericolelor ce amenință partidul nostru și cauza națională”⁶⁰. În ziua de 14 iunie are loc această conferință secretă la care participă George Pop de Băsești, Teodor Mihali, Coriolan Brediceanu, Iuliu Coroianu, Amos Frîncu, Aurel Vlad și alții.

⁵⁸ Pentru această problemă vezi Șt. Pascu, *Relations roumano-slovaques à la dernière décennie du XIX-e siècle*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1968, nr. 3, p. 385—396.

⁵⁹ Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Arhiva Francisc Hossu Longin, Corespondență, Ms. 4119.

⁶⁰ Idem, serti 251,6.

Problema principală care se discută este convocarea unei conferințe generale după modelul celor din trecut în scopul reorganizării partidului. Din păcate eforturile lui Rațiu rămân și de astă dată zadarnice, așa cum a rămas și încercarea sa din același an de a se convoca un nou congres al naționalităților. Peste câteva luni Rațiu reia încercarea sa de refacere a unității partidului, convocînd pentru 1 octombrie o nouă conferință confidențială la Sibiu. Discuțiile purtate scot la iveală din nou cele două orientări, una favorabilă convocării unei conferințe naționale, cealaltă potrivnică acesteia. Ceea ce se cuvine menționat însă, este condamnarea violentă de către reprezentanții generației tinere din viața politică românească a practicilor folosite de Mocioni și cei grupați în jurul său, făcîndu-se un sensibil progres spre găsirea unor puncte de vedere comune.

În tot acest timp de frământări interne, autoritatea lui Rațiu în sinul partidului, cu mici excepții, n-a mai fost serios pusă sub semnul întrebării. Socotind că conducerea afacerilor partidului trebuie încredințată unui tînăr energic, Rațiu a încercat în mai multe rînduri să se retragă din funcția de președinte, dar de fiecare dată, prietenii și susținătorii săi îl rugau să-și amîne hotărîrea.

Moartea sa în ziua de 4 decembrie 1902 a fost neașteptată pentru că el era tot atît de activ ca și atunci cînd, tînăr fiind, a condus prima delegație românească la Viena.

Personalitatea și rolul său în mișcarea națională de-a lungul unei jumătăți de secol, ocupă un loc de importanță majoră, datorită deosebitului aport adus luptei pentru emanciparea socială și națională a poporului român. Ea apare o dată mai mult în lumina istoriei cu marile ei calități morale, naționale și intelectuale, datorită acestei prețioase corespondențe care reînvie, autentic și pregnant, o epocă de nădejdi și inevitabile deziluzii, moment al unor noi eforturi pe drumul împlinirii idealului național.